

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Uršula Lavrič

**Toleranca in (ne)enakost:
primer obravnave istospolnih partnerskih skupnosti**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Uršula Lavrič
Mentorica: red. prof. dr. Tanja Rener
Somentorica: asist. dr. Marjeta Mencin Čeplak

**Toleranca in (ne)enakost:
primer obravnave istospolnih partnerskih skupnosti**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Toleranca in (ne)enakost: primer obravnave istospolnih partnerskih skupnosti

Razmerje neenakosti je predpogoj za toleranco, diskriminacijo in predsodke. Nekoga, ki je drugačen, ali nekaj, kar je drugačno od nas, vrednotimo slabše in nižje. Na širši družbeni in politični ravni gre pri toleranci za razmerje neenakosti med večino in manjšino, pri čemer večina prenaša in dopušča vedenje manjšine, deluje s pozicije moči in želi to razmerje ohraniti. Predsodki se pri tolerantnem delovanju izražajo prikrito in opravičujejo oblastno razmerje, ki je značilno za toleranco in diskriminacijo. Na primeru legalizacije istospolnih partnerstev in družin v Sloveniji se pokaže, kako toleranten odnos ohranja razmerje neenakosti. S konkretiziranjem načela enakosti slabi ali celo izgine toleranca, predsodki in diskriminacije pa se ostreje in bolj jasno izražajo. Toleranca pa je kljub temu dobra in potrebna za miroljubno sobivanje različnih. Na splošni ravni prisegamo na načela enakosti, enakopravnosti, strpnosti in spoštovanja različnosti, na ta načela pa pozabljamo, kolikor bolj se pasivni v razmerju neenakosti približa enakosti in enakopravnosti. Tu se pokažejo meje tolerance, učinek tolerantnega delovanja pa je predvsem ohranjanje neenakosti.

Ključne besede: toleranca, (ne)enakost, diskriminacija, predsodek, istospolne partnerske skupnosti.

Tolerance and (in)equality: example of same-sex civil partnership treatment

Relation of inequality is a pre-condition for tolerance, discrimination and prejudice. Someone or something different from us is valued lower. On a larger social and political scale, the tolerance is about the relation of inequality between majority and minority, whereas majority tolerates and allows the minority's behaviour, acts from the position of power and attempts to maintain this relation. In tolerant behaviour prejudice is expressed implicitly, and it is used to justify the relations of power typical for tolerance and discrimination. The example of same sex partnership and family legalization in Slovenia is used to show how a tolerant attitude maintains a state of inequality. By putting the principles of equality into concrete terms, tolerance is weakened or eliminated, whereas prejudice and discrimination become even more clearly pronounced. Nevertheless, tolerance is good and necessary for a peaceful co-existence of the different. On the general level, we oblige ourselves to the principles of equality, tolerance and respect for the differences, but these principles are soon neglected when the passive party approaches equity and equality. Here the limits of tolerance are seen whereas the main effect of tolerant behaviour is maintenance of inequality.

Key words: tolerance, (in)equality, discrimination, prejudice, same-sex civil partnerships.

Kazalo

1 Uvod.....	5
2 Koncept tolerance / strpnosti.....	6
2.1 Notranja zgradba koncepta tolerance / strpnosti	6
3 Diskriminacija in predsodki	8
3.1 Diskriminacija in (ne)enakost	8
3.2 Predsodki in delovanje predsodkov.....	9
4 Primer obravnave istospolnih skupnosti	12
4.1 Predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi	13
4.2 Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti	14
4.3 Kaj imata skupnega ZIPZ in ZRIPZ?.....	16
4.4 Predlog novega Družinskega zakonika	17
5 Sklep.....	18
6 Literatura	20

1 Uvod

Pojem tolerance / strpnosti se pogosto uporablja v vsakdanjem jeziku in znanstvenem diskurzu. Kljub temu da je toleranca visoko cenjeno etično in politično načelo, je to pojav brez ene same splošno sprejete definicije. Težko najdemo en sam konkreten primer, ki bi bil univerzalno sprejet kot tipičen predmet razprave o toleranci. Strpnost lahko opazujemo in obravnavamo na mnogih različnih primerih in ravneh. Nekateri avtorji toleranco obravnavajo na socialno psihološki ravni, kot posameznikovo vrednoto oziroma vrlino, drugi pa na družbeno politični. Obe ravni pa se v praksi in vsakdanjem življenju prepletata. Williamson (1998) na primer pravi, da se toleranco pogosto povezuje z razpravami o tem, kakšni naj bi bili zakoni (zakoni, ki dovoljujejo ali prepovedujejo določene prakse), vendar izhaja iz stališča, da problem tolerance najprej zadeva raven človeških odnosov in sobivanje različnih načinov življenja ter ob tem poudarja, da je pomembno ločiti toleranco od brezbriznosti.

Toleranca je družbeni pojav, ki ima svojo pomembno zgodovino in vsebino. Bistvo tolerance oziroma strpnosti je, da dopuščamo, prenašamo, trpimo, nekoga, ki je drugačen, ali nekaj, kar je drugačno od nas, in to vrednotimo slabše in nižje. Tu se tudi kaže nek notranji konflikt tolerance, saj bi tisti, ki tolerira, najraje videl, da mu ne bi bilo treba trpeti nečesa, s čimer se ne bi rad soočil in bi mu bilo bolje, če to sploh ne bi obstajalo (Fletcher 1998, 159). Vendar pa je toleranca potrebna in koristna za miroljubno sobivanje skupin ljudi z različnimi kulturami, zgodovinami in identitetami, saj nestrpnost povzroči začaran krog nasilja. Toleranca je način sobivanja različnih ter omogoča življenje in svobodo. Na širši družbeni in politični ravni gre pri toleranci za razmerje neenakosti med večino in manjšino, pri čemer večina deluje s pozicije moči in želi to razmerje ohraniti. Lahko bi rekli, da je toleranca način vedenja močnejše skupine ali večine do šibkejše skupine ali manjšine, ko pa prva prenaša in dopušča drugo.

To raven tolerance bom obravnavala v diplomski nalogi, in sicer na primeru legalizacije istospolnih partnerstev in družin v Sloveniji. Na aktualnem družbenem in političnem dogajanju bom poskušala pokazati, kako je (ne)enakost predpogoj za diskriminacijo in predsodke, pa tudi za toleranco, ter kako toleranten odnos do družbenih manjšin ohranja razmerje neenakosti. Analizirala bom, kako se v javnih odzivih na predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi, na Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti in prvotni predlog Družinskega zakonika izražajo tolerantnost in predsodki in kakšno je njihovo razmerje do neenakosti. Predvsem pa me zanimajo učinki tolerantnega delovanja in meje tolerance.

2 Koncept tolerance / strpnosti

Toleranca / strpnost je družbeni (in ne splošni, politični, pravni ipd.) pojav, ki ima svojo zgodovino in vsebino. Koncept tolerance se je pojavil v času reformacije, predvsem v severnih in severozahodnih delih današnje Evrope, služil pa je razreševanju konfliktov med katoliki in reformatorji. Toleranca je v takratnih razmerah omogočila znosno življenje, kljub nasprotjem in razlikam. Znosnost / prenašanje pa je tudi eden od možnih prevodov izraza »tolerance« (Kuzmanić 2004, 154–155; 2005, 136–138). Antičev slovar tujk (2006) pod »toleranca« (lat.) zapiše: strpnost; pripravljenost dojeti in spoštovati drugačne nazore, navade in običaje; »toleranten« je strpen, odprt za stališča in nazore drugih; »tolerirati« pa pomeni dopuščati, prenašati kaj, tudi če ne ustreza lastnim predstavam in nazorom; dopuščati, dovoljevati odstopanje od norme. Gradov angleško-slovenski slovar (2004) »tolerance« prevaja sledeče: toleranca, strpnost, prenašanje, obzirnost (do); »tolerate« pa: prenašati, trpeti, dovoljevati, dopuščati, tolerirati; prenesti (hrano); navaditi se na; pomiriti se; sprijazniti se s čim.

Glavna elementa pomena pojma toleranca sta torej prenašanje in dopuščanje. Gre za prenašanje in dopuščanje »njih«, drugih in drugačnih, kot smo »mi«, ki imamo moč. Da lahko govorimo o toleranci, potrebujemo element drugačnosti, ki jo vrednotimo slabše in nižje od tega, kar nam je podobno. To je drugačnost, ki je ne odobravamo, ampak jo kljub temu dopuščamo in prenašamo. Lahko rečemo, da je strpnost način družbenega sobivanja različnih (Kuzmanić 1994, 178; 2004, 155–156; Babič 2006).

2.1 Notranja zgradba koncepta tolerance / strpnosti

Toleranca ima pomembno vsebino in lastnosti, ki jih moramo upoštevati. Strpnost je pojav, ki je opredeljen kot dogovor, za katerega je značilno, da je sicer dvostranski, vendar ni dosežen med enakimi. To ni ne politični in ne pravni dogovor, temveč družbeni in družbenotvorni pojav (Kuzmanić 2004, 158–159; 2005, 141–142). »Ko govorimo o strpnosti, govorimo pravzaprav o položaju, pri katerem je bistveno značilna istočasna strukturna prisotnost (še le porajajoče se) družbene (v manjši meri pravne) ter radikalna odsotnost politične enakosti« (Kuzmanić 2004, 160). Če bi neka manjšina postala pravno in politično enaka drugim

(večini), pa to ne pomeni, da toleranca ne bi bila več potrebna ali da bi postala odvečna, še vedno bi bila prisotna in potrebna na ravni medosebnih odnosov.

Strpnost je svojevrsten družbeni nadomestek za odsotnost politične enakosti, to je družbeno razmerje, ki temelji na odnosu med večino in manjšino. Govorimo lahko o družbeni enakosti (politična, pravna, ekonomska, socialna idr. neenakost), ki je enakost samo za nekatere oziroma tiste, nekoliko bolj enake. Razmerje med neenakimi odločilno zaznamuje toleranco / strpnost in omogoča, da je ena stran znotraj razmerja tolerantna / strpna do druge ali pa ne (Kuzmanić 2004, 160–161).

Pri toleranci / strpnosti imamo torej opraviti z razmerjem med neenakimi. Ena stran ima aktivno, druga pa pasivno vlogo. *Aktiven* je tisti, ki je družbeno vplivnejši, silnejši, lahko tudi nasilnejši, »prenaša« slabšega, ga tolerira, je strpen do njega in se obnaša tako, da bi mu bilo vse skupaj nekako znosno. *Pasiven* pa je tisti, ki je toleriran, ki se ga prenaša, je objekt tolerirajoče aktivnosti aktivnega, ni v enakem aktivnem položaju in je kvečjemu lahko hvaležen, da sploh obstaja. Tu nikakor ne gre za medsebojno toleriranje, pač pa za značilno »nerazmerje«, ki predpostavlja subjekt in objekt strpnosti (Galeotti 2002, 21–22; Kuzmanić 2004, 162). Toleranca je tako hkrati tudi sredstvo za dodatno proizvajanje neenakosti, strpnež pa je strpen predvsem zato, ker pričakuje, da se odnos neenakosti, v katerega vlaga svojo strpnost, ne bo spremenil. Subjekt deluje tako, da bi se stanje ohranjalo, objekt pa tako, da bi se nekoč morebiti spremenilo. Če se objekt tolerance morebiti izmakne delovanju tolerance, se ne prelevi v tolerantnega, pač pa zahteva *enakost*. Vzdrževanje tolerance dolgoročno tistemu, ki je v podrejenem položaju, ne bi smelo biti v interesu. Toleranca je le vmesna stopnja človekovih zmožnosti dobrega življenja, saj je zavzemanje za toleranco zavzemanje za ohranitev neenakosti oziroma delovanje proti načeloma možni enakosti (Kuzmanić 2004, 162–167).

Zahteve po enakosti segajo tudi na področje politike in prava. Vprašanje tolerance se tako pojavi tudi ob političnih razpravah, ko je tretja stran vlada ali politični predstavnik. Pogosto se to zgodi, ko vprašanje manjšin, za katere večina meni, da so nekaj nenavadnega znotraj družbenega standarda, postane predmet javnih razprav in ko le te zahtevajo legitimnost in enake pravice. Izključenost ali neenaka in nepopolna vključenost različnih skupin v demokratično državljanstvo zaostrejuje kulturne razlike. Toleranca je ponavadi prvi korak k vključitvi, kot oblika javnega prepoznanja kolektivne identitete marginaliziranih, zatiranih ali nevidnih skupin (Galeotti 2002, 1–6).

3 Diskriminacija in predsodki

3.1 Diskriminacija in (ne)enakost

Diskriminacija je eden od najpogosteje uporabljenih terminov ob razpravah o človekovih pravicah, neenakosti in zaščiti manjšin.

Diskriminacija pomeni kakršnokoli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti na podlagi osebnih značilnosti, katerega namen ali dejanski učinek je onemogočiti kogarkoli ali ga prikrajšati za enakopravno priznavanje, uživanje ali uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin na političnem, gospodarskem, socialnem, kulturnem in vsakem drugem področju javnega življenja. Osebnostne značilnosti so na primer rasna oziroma etnična pripadnost, veroizpoved ali prepričanje, spolna usmerjenost, starost ali invalidnost idr. (Hanžek 2004, 2).

Diskriminacija je praksa neenakosti, saj pomeni razlikovanje, ki pa ima tudi neko politično konotacijo. Gre za razlikovanje pri podeljevanju in udejanjanju pravic, torej neenako obravnavanje in družbeno izključevanje nekaterih posameznikov in skupin na podlagi različnih osebnih okoliščin. Ustava in večina mednarodnih aktov, ki opredeljujejo sisteme človekovih pravic, diskriminacijo prepovedujejo. V pravnem smislu diskriminacijo lahko označimo kot z zakonom prepovedano neenako obravnavanje. Diskriminacija pa se ne dogaja le v pravni praksi, temveč je pogosto prisotna že v sami zakonodaji z diskriminatornimi zakoni. V sfero zakonodaje spadajo tudi volivci, ki z izbiro predstavnikov in z glasom na referendumih pritrjujejo ali zavračajo diskriminatorne zakone. V širšem sociološkem smislu je diskriminacija oblika družbene prakse, ki praviloma temelji na predsodkih in stereotipih. Diskriminacije ne moremo tako preprosto označiti kot nekaj, kar se dogaja samo na formalni ravni prava, temveč ima ta pojav zelo močne vezi z vsakodnevnim zasebnim življenjem večine ljudi (Babič 2006; Kuhar 2009, 13–15).

Še vedno obstajajo velike razlike glede dojemanja in vrednotenja različnih naravnih in pridobljenih lastnosti posameznikov. Kljub razmeroma visoki stopnji konsenza o potrebi po boju proti diskriminaciji oziroma neenakopravnosti, se številne skupnosti, družbe ali družbene skupine še vedno bolj ali manj upirajo prizadevanjem za odpravo razlik med posamezniki

glede na njihovo nacionalnost, raso, spol, vero, politično ali drugo prepričanje ter glede na druge osebne lastnosti ali okoliščine. Velik obseg mednarodnih, ustavnih in drugih pravnih aktov in norm, ki so namenjeni preprečevanju oziroma odpravi diskriminacije in neenakosti, kaže na to, da je diskriminacija obsojana in omejevana. Pravo je tako neizogiben in nujno potreben mehanizem za preprečevanje diskriminacije. Stopnja dosežene enakopravnosti je eno temeljnih meril razvitosti prava in pravne kulture neke družbe. Vendar pa je pravo pri zagotavljanju enakopravnosti omejeno s svojo naravo in družbeno funkcijo, kar predvsem pomeni, da lahko pravo zagotavlja le relativno in formalno enakost (Cerar 2005, 52–53).

Neenakost je predpogoj za toleranco in za diskriminacijo. Toleranca je vsekakor boljša od netolerance. Vendar pa je razmerje neenakosti in slabšalno vrednotenje drugega, ki je izvor diskriminacije in netolerance, prisotno tudi pri toleranci. Toleranca tako ne more biti rešitev problema diskriminacije, ker jo kvečjemu na novo vzpostavlja in jo nekako opravičuje. Lahko je le začasna rešitev, saj prepreči agresivne in očitne napade na drugačne. Dolgoročno pa s toleranco reproduciramo in ohranjamo pogoje za diskriminacijo in njeno nenehno pojavljanje in proizvodnjo, kar zahteva večjo in višjo tolerantnost. Skozi toleriranje proizvodimo pravzaprav samo diskriminacijo, saj nam tolerantno delovanje onemogoča, da bi videli, da je v osnovi diskriminacije in tolerance najpogosteje pravna in politična neenakost. To neenakost je možno odpraviti, če jo skušamo postaviti pod vprašaj na ravni prava in zakonodaje, torej s politično in pravno enakostjo. Pri toleranci gre za prostovoljno etično družbeno držo in je ne narekuje Zakon, ki edini lahko zaukaže enakost za vse in sankcionira ter postavi mejo diskriminaciji (Kuzmanić 2005, 142–144). Če bi bila z zakonom zagotovljena enakost za vse, bi bila toleranca še vedno potrebna na medosebni ravni. Ena od možnih rešitev bi v tem primeru bila na ravni vrednotenja, to je prekinitev obravnavanja drugega kot slabšega in manjvrednega, če je to sploh mogoče.

3.2 Predsodki in delovanje predsodkov

Predsodki so politično motivirane poenostavitve, ki segajo v vsa področja družbenega življenja, kažejo pa se predvsem v nespoštljivem, (ne)tolerantnem ali prezirljivem odnosu do drugih oziroma drugačnih in služijo kot opravičilo za neenakost ter vsakovrstne diskriminacije. Najmočnejše predsodke med ljudmi sprožajo razlike v etnični in rasni pripadnosti, religiji, spolu in spolni usmerjenosti ter družbenem statusu. Te razlike so tudi

tkivo najmočnejših ideoloških sistemov (Ule 1999, 299). Vse vodilne ideologije v sodobnih razvitih družbah se ravnaajo po ideološkem »merilu človeka«, ki predstavlja sodobne zahodne družbe ter naj bi bil temelj in vzor družbenega napredka modernega sveta. »To je heteroseksualni moški, belec, ki pripada zahodni urbani kulturi, izpoveduje pripadnost liberalnemu krščanstvu in pripada srednjemu ali višjemu družbenemu razredu« (Ule 1999, 299–300). Dominantni družbeni predsodki imajo svojo dokaj jasno vlogo opravičevanja sveta, to je konkretnih razmerij moči, privilegijev in diskriminacij. Njihova ideološka funkcija je podpiranje, racionaliziranje in legitimiranje obstoječega statusa quo v neki družbi. Razlike napravijo dozdevno upravičene in naravne (Ule 2005a, 393). Predsodki pripomorejo k izkoriščanju ljudi, saj predpostavljajo utrjevanje določenih oblastnih razmerij. Mitscherlich (1999) z besedo »izkoriščanje« misli gospostvo močnejšega nad šibkejšim, pri čemer močnejši šibkejšemu ne dovoli podvomiti v upravičenost takšnega gospostva (Mitscherlich 1999, 15). Oblastno razmerje, ki je značilno za toleranco in diskriminacijo, torej opravičujejo in utrjujejo predsodki.

Predsodki delujejo vzporedno z mikrostrukturo delitve moči v vsakdanjem svetu, na robu zavesti posameznikov. Neredko so opravičilo za naša dejanja in so nekakšne mikroideologije vsakdanjega sveta. Če predsodke iztrgamo iz teh tal, kadar jih skušamo posplošiti, organizirati v obsežnejše ideološke sisteme, postajajo odkrito orodje določene politike in ideologije. Kar pa jim bolj škodi kot koristi, saj odkrita in javna povezava predsodkov s posebnimi družbenimi interesi spreminja predsodke v objekt odkritih ideoloških argumentacij in spopadov. Kritična javnost lahko predsodke delegitimira in jim odvzame motivacijsko moč. Obratno, pa potiskanje predsodkov v anonimnost vsakdanjega življenja, v nereflektiranost vsakdanjega govora in pogovora povzroči, da se predsodki nereflektirano naselijo v jeziku, predstavah in željah, kar jih spreminja v nevprašljivo ozadje in opravičilo vsakdanjih diskriminacijskih dejanj in prepričanj ljudi (Ule 1999, 300–301).

V sodobnih družbah obstajajo različni načini izražanja predsodkov. Analize kažejo, da so se rasni in spolni predsodki preselili na druga območja življenja in se izražajo drugače. Predsodki do nekaterih tradicionalno stigmatiziranih skupin, na primer do gejev in lezbijk, duševno bolnih, Romov, muslimanov, pa so se celo okrepili (Ule 2005b, 21). Dogajajo se tudi kvalitativne spremembe predsodkov. Tradicionalne predsodke deloma nadomeščajo »moderni« predsodki, ki pa ne ukinjajo tradicionalnih. Za »moderne« predsodke je značilno, da se do nekaterih družbenih skupin ne izražajo več neposredno, ampak prikrito, simbolno. Včasih so ljudje predsodke izražali v neposrednih stikih s člani drugih družbenih skupin, danes pa se kažejo predvsem skozi izogibanje stikom z njimi (Ule 1999, 322–323). Te

spremenbe se na primer kažejo v razlikah med tradicionalnim in modernim rasizmom. Sodobni rasisti trdijo, da imajo na primer črnci preveč pravic in da zahtevajo preveč privilegijev. »Novi« rasizem ni tako izključevalen kot »stari«, izraža se posredno in bolj prikrito. Mnogi raziskovalci menijo, da se novi in stari rasizem ujemata v mnogih potezah, zato je bolje kot o novem rasizmu govoriti o prikitem rasizmu, ki pa je v bistvu enak staremu (Brown v Ule 1999, 324). Za odkriti (tradicionalni) rasizem naj bi bilo značilno aktivno zavračanje, novi prikriti rasizem pa naj bi se kazal v pasivnem odklanjanju oziroma ignoriranju, ki je lahko še nevarnejše kot odkrito in aktivno sovraštvo. Podobno so žrtve posredne oblike diskriminacije tudi druge družbene skupine (Ule 1999, 323–324).

Predsodki nastopajo kot sestavina dialogov in razprav znotraj družbenih skupnosti. V teh dialogih in razpravah ravnajo govorci v skladu s svojo referenčno skupino, pri govoru se spuščajo v kolektivne oblike diskurza, opirajo se na razne avtoritete, prevladujoča mnenja, predvsem pa na tiste vzorce ideologij, ki branijo obstoječe ravnotežje sil in moči v družbi. Poleg tega se argumenti v prid predsodkom nenehno izmenjujejo z argumenti proti njim. Predsodke imamo lahko za dominantne socialne reprezentacije diskriminiranih ali marginaliziranih socialnih skupin. Za Moscovicija (v Ule 2005b) so socialne reprezentacije družbeno podeljene predstave in načini mišljenja, ki so sicer vsajeni v konkretne posameznike, vendar se v resnici izražajo in potrjujejo šele v njihovem skupinskem oziroma družbenem življenju. Diskurzi so tako dominantne označevalne in vedenjske prakse, ki podpirajo in legitimirajo odnose oblasti (Ule 2005b, 33–37).

Tiste oblike diskriminacije, ki slonijo na jasnih in javnih stališčih zoper marginalizirane in stigmatizirane manjšine, izgubljajo na moči. Ljudje z novimi oblikami predsodkov so praviloma že ponotranjili normo nediskriminacije. Adorno v svojem delu *Avtoritarna osebnost* na primer ugotavlja, da je s stališča ideologije antisemitov problem konflikt med trenutno »priznanimi« stereotipi o predsodku in uradno prevladujočimi standardi demokracije in človeške enakosti, in tako se dogaja prikrivanje predsodkov pod normo strpnosti (Adorno 1999, 145–148). Tipična sodobna oblika izražanja takega predsodka je »Nič nimam proti (na primer) homoseksualcem, toda ...«, temu pa sledi kako navidezno splošno dejstvo, ki meče slabo luč na homoseksualce (Ule 2005b, 26). Problematična razsežnost takšnih izjav se izrazi, ko diskriminirani zahtevajo enakost. Takrat se pokaže, da gre pri pokroviteljski strpnosti v bistvu zgolj za bolj diskretno zagovarjanje neenakosti.

4 Primer obravnave istospolnih skupnosti

Vprašanja istospolne zakonske zveze, partnerskih razmerij in starševskih pravic so že dolgo ena od prednostnih tematik gejevskega in lezbičnega aktivizma. V sedemdesetih letih so se istospolno usmerjeni zavzemali predvsem za individualne pravice, pravice do svobodne izbire seksualne orientacije in življenjskega stila, ter zahtevali odpravo kriminalizacije homoseksualnosti. V osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih pa se je težišče emancipacije pomaknilo tudi na zahteve za enakopravnost oziroma enakost na področju partnerskih in družinskih razmerij, to je na področje formalne zakonske ureditve partnerskih razmerij (Velikonja 2011, 1). Pravice, ki izhajajo iz partnerske zveze ali družinskih razmerij, so tako postale in ostale relevantna politična in pravna tema.

V Sloveniji je bila prva konkretna pobuda za odpravo diskriminacije na področju družinske zakonodaje podana leta 1993. Na ustavno sodišče je bila vložena pobuda za oceno ustavnosti tistih členov o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki izključujejo možnost sklenitve zakonske zveze med osebama istega spola. Prvi predlog posebnega zakona o registriranem partnerstvu pa se je pojavil leta 1998 (Mencin Čeplak in Kuhar 2010, 286–288). Kljub večletnim prizadevanjem za izenačitev različnospolnih in istospolnih partnerstev ni noben predlog za spremembo Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (v nadaljevanju ZZZDR) ali predlog zakona, ki bi urejal razmerja v istospolnih partnerstvih, doživel koalicijskih usklajevanj. Tega je bil deležen šele predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi (ZIPZ), ki je nastajal v obdobju med letoma 2002 in 2004. Predlog zakona je bil 22. aprila 2004 vložen v parlamentarni postopek, obravnavan pa je bil 12. julija istega leta in potrjen za nadaljnjo obravnavo. Do drugega branja ni prišlo, ker je predlog iz nadaljnjega postopka umaknila nova, desnosedinska koalicija Janeza Janše, ki je tega leta zmagala na jesenskih volitvah. Na začetku leta 2005 so opozicijski poslanci enak predlog zakona v nekoliko spremenjeni obliki (bistvenih sprememb ni bilo) znova poskušali vložiti v parlamentarni postopek, vendar je bil predlog zakona spet zavržen. Ker je bil predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi iz leta 2004 potrjen za nadaljnjo obravnavo, je bila nova koalicija ob umiku zakona zavezana k pripravi nadomestnega predloga zakona. Tako so desnosedinske stranke po hitrem postopku, brez civilnega dialoga z nevladnimi LGBT organizacijami, pripravile nov predlog zakona: Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (ZRIPS) (Mencin Čeplak in Kuhar 2010, 294).

V nadaljevanju bom podrobneje obravnavala predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi iz leta 2004, Zakon o registraciji istospolnih partnerskih skupnosti ter novi predlog Družinskega

zakonika (v izvorni obliki). Na primerih bom pokazala dinamiko razmerja (ne)enakosti, ki se v razpravah izraža kot toleranca, predsodki in težnja po diskriminaciji.

4.1 Predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi

Predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi (v nadaljevanju predlog ZIPZ) je bil rezultat vladnega usklajevanja leta 2004. Predvsem na zahtevo Slovenske ljudske stranke so tik pred obravnavo v Državnem zboru v predlog ZIPZ v Uvodu pod 2. točko z naslovom Cilji, načela in poglavitne rešitve predloga zakona med drugim zapisali, da predlagani zakon upošteva dejstvo, da je življenjska skupnost oseb istega spola po naravi drugačna od življenjske skupnosti oseb različnega spola, zato je niti v simboličnem niti v formalnem pogledu ne izenačuje z zakonsko zvezo kot življenjsko skupnostjo moža in žene (Mencin Čeplak 2005, 177–179). Sicer pa obstoj istospolne partnerske zveze, sklenjene po tem zakonu, daje partnerjema te zveze na drugih področjih družbenih razmerij, razen na področju družinskih razmerij v delu, ki zadeva razmerja med starši in otroci in posvojitev, enake pravice in obveznosti, kot jih zakon, ki ureja posamezno področje, daje moškemu in ženski, ki sta sklenila zakonsko zvezo, in jih lahko kot zakonca medsebojno uresničita na podlagi pravice enega od njiju ali na podlagi obstoja njune zakonske zveze (Predlog ZIPZ 2004). Predlog ZIPZ je tako v uvodnem delu in besedilu členov eksplicitno izhajal iz ZZZDR, ki je bil sprejet leta 1976 in je (z nekaterimi spremembami) še vedno veljaven zakon.

ZIPZ je toleranten predlog zakona. Toleranten zato, ker bi priznal in dopuščal istospolnim parom enake pravice in obveznosti, kot jih zakon, ki ureja posamezno področje, daje moškemu in ženski, ki sta sklenila zakonsko zvezo, razen na področju družinskih razmerij v delu, ki zadeva razmerja med starši in otroci in posvojitev, s tem pa bi ohranil neenakost.

Na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve so ob oblikovanju predloga menili, da bi vključitev pravice do posvojitve v predlog zakona ogrozila možnost sprejetja celotnega zakona. Odločitev je bila razumljena kot politično pragmatična, saj so menili, da bi bila delna enakopravnost lahko dosežena na račun istospolnih družin. Nevladne LGBT organizacije, ki so sodelovale pri oblikovanju predloga, so se z odločitvijo strinjale in privolile v določeno obliko diskriminacije (izključitev posvojitev), da bi bile istospolnim parom priznane vsaj nekatere pravice (Mencin Čeplak in Kuhar 2010, 290–291). Usklajevanje predloga ZIPZ znotraj vlade pa je pokazalo, da vnaprejšnje pristajanje na neenakost v zvezi z razmerji do

otrok ne bo naletelo na dovolj široko politično podporo zakonskemu predlogu. Zaradi pripomb Slovenske ljudske stranke so se v predlogu ZIPZ celo izognili kakršnikoli eksplicitni povezavi z ZZZDR in jasno izpostavili razliko med istospolnimi in različnospolnimi partnerskimi skupnostmi (Mencin Čeplak 2005, 177–179). Predlog ZIPZ diskriminira dvakrat. Prvič v razlagi zakona, ki se sklicuje na »naravno drugačnost« istospolnih parov in tako jasno izpostavi razliko med istospolnimi in različnospolnimi partnerskimi skupnostmi, ter poudari, da jih zaradi tega ne gre niti pravnoformalno niti simbolno enako obravnavati (to je med drugim tudi eden izmed razlogov za urejanje razmerij v istospolnih partnerstvih v posebnem zakonu). Drugič pa z izključitvijo pravic in dolžnosti na področju družinskih razmerij in posvojitvev. Kljub temu so nekateri nasprotniki predloga bili mnenja, da se preveč očitno navezuje na ZZZDR in ima prevelik obseg pravic, torej v večini predvideva enake pravne posledice za partnerja, kot jih ima sklenitev zakonske zveze, ter bi s tem izenačil nekaj, kar se razlikuje, ogrozil pomen in namen zakonske zveze (ki naj bi bil v zasnovanju družine) in učinkoval kot njeno razvrednotenje (DZ RS 2004).

4.2 Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti

Pri Zakonu o registraciji istospolne partnerske skupnosti (v nadaljevanju ZRIPS), ki je bil sprejet 22. junija 2005, veljati pa je začel 23. julija 2006, je obseg pravic in dolžnosti bistveno ožji kot pri zavrženem predlogu ZIPZ. Pravne posledice registracije skupnosti (8. člen, obseg pravic in obveznosti) so:

Na podlagi registracije skupnosti imata partnerja pravico do preživljanja in preživnine, pravico do pridobivanja skupnega premoženja in urejanja premoženjskih razmerij v okviru skupnosti, pravico do stanovanjskega varstva, pravico do dedovanja na deležu skupnega premoženja po umrlem partnerju in pravico do pridobivanja informacij o zdravstvenem stanju obolelega partnerja ter do obiskov v zdravstvenih ustanovah. Partnerja skupnosti sta se dolžna medsebojno spoštovati, si zaupati in si medsebojno pomagati (ZRIPS 2005).

ZRIPS istospolnima partnerjema ne podeljuje statusa svojca, s katerim so povezane številne pravice in obveznosti, ki so za poročene heteroseksualne pare tako rekoč samoumevne.

Posledično ne ureja socialnih, zdravstvenih, pokojninskih in ostalih zavarovanj (po partnerju) in podobnih vprašanj na vseh ostalih področjih, vezanih na pravice svojcev. Ureja dedovanjska razmerja, vendar ne tako kot pri parih moškega in ženske, saj zakon navaja pravico do dedovanja le na deležu skupnega premoženja umrlega partnerja (Ustavno sodišče je julija 2009 izdalo odločbo, s katero je ugotovilo, da je 22. člen veljavnega Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti v neskladju z ustavo). Zakon v mnogih delih partnerja zavezuje z vzajemnimi dolžnostmi, ne daje pa jima pravic, ki omogočajo uresničitev teh dolžnosti (na primer pravice do dopusta za skrb in nego). Problematičnost zakona pa se kaže tudi na simbolni ravni. Izraz registracija se v slovenski zakonodaji uporablja za podjetja, društva, avtomobile in podobno, zato so nevladne LGBT organizacije poudarjale, da je izraz »registracija« žaljiv. Poleg tega je zakonodajalec iz postopka registracije izključil navzočnost dveh prič in na splošno slovesne elemente ter s tem tudi na simbolni ravni okrepil neenakopraven položaj istospolnih in različnospolnih parov (Mencin Čeplak in Kuhar 2010, 294–295).

Za ZRIPS bi težko rekli, da je toleranten zakon. Toleranten je morda le zato, ker istospolne pare priznava kot skupnost in jim dodeljuje nekaj pravic ter popravlja njihov brezpravni položaj. Vendar pa je način urejanja in obseg pravic precej problematičen, saj gre pri tem zakonu predvsem za očitno ohranjanje neenakosti. Pravice, ki jih zagotavlja, naj bi odgovarjale posebnostim istospolnih partnerskih zvez, in tako upošteva mnenja nasprotnikov predloga ZIPZ, ki so trdili, da se predlog preveč očitno navezuje na ZZZDR. Desnosredinske stranke (NSi, SLS, SNS, SDS) so s sprejetjem ZRIPS zagotovile pravno in simbolno razliko med različnospolnimi in istospolnimi partnerskimi zvezami, to pa so zagovarjale ves čas razprave o tem vprašanju. Ob predstavitvi stališč o predlogu ZRIPS je na primer poslanska skupina Nove Slovenije izrazila sledeče mnenje: »Homoseksualne življenjske skupnosti niti od daleč ne izpolnjujejo niti ne morejo izpolnjevati nalog, zaradi katerih zakonska skupnost moškega in ženske ter družina zaslužita posebno družbeno priznanje in skrb. Če bi pomenil zakon dveh oseb različnega spola s pravnega vidika samo eno izmed možnih oblik zakonske skupnosti, bi to temeljito spremenilo pojem zakona in prineslo veliko škode za skupni blagor.« (DZ RS 2005) Pri sprejetju zakona so prevladali predvsem politični cilji kot pa namen reševanja konkretnih težav, s katerimi se srečujejo istospolni pari. ZRIPS tako uzakonja diskriminacijo in istospolnim podeljuje status drugorazrednosti. Zakon je bil hitro in brez problemov sprejet, kar kaže na to, da je očitno dovolj diskriminatoren, da vzpostavlja dovolj veliko razliko in ohranja dovolj veliko neenakost in je tako torej sprejemljiv tudi za tiste, ki so v zelo majhni meri tolerantni do istospolno usmerjenih. Tolerantni do te mere, da

prenašajo in dopuščajo, dokler se ohranja dovolj jasna neenakost in dokler se ne prizna »preveč« pravic. ZRIPS v večji meri omejuje kot tolerira. Lahko bi rekli, da je ta zakon uzakonil minimalno, kar bi lahko, in da je to celo slabše kot nič. Uzakonil je diskriminacijo, kar pa lahko vpliva tudi na druge zakone ali interpretacije zakonov.

4.3 Kaj imata skupnega ZIPZ in ZRIPZ?

Zahteve po urejanju razmerij v istospolnih partnerstvih v posebnem zakonu se opirajo na predpostavko, da se ta partnerstva odločilno razlikujejo od različnospolnih, kar vodi v neenakost in omejitev pravic. Poseben zakon lahko pomeni diskriminacijo ali pa »zgolj« simbolno razlikovanje (če predvideva enake zakonske pravice kot za različnospolne skupnosti) na podlagi spolne usmerjenosti. Zagovorniki neenakosti menijo, da ZZZDR ureja zakonsko zvezo zaradi zasnovanja družine in da je pri tem mišljeno zasnovanje družine na naraven način. Dodaten argument pa je, da skupnost istospolnih partnerjev ne more ustvarjati vseh tistih pravnih posledic, ki so značilne za zakonsko zvezo. Različna obravnava istospolnih in različnospolnih zvez naj zato ne bi kršila načela enakosti, sej to zahteva enako obravnavo v temelju enakih primerov (DZ RS 2004; DZ RS 2005). Ta argumentacija se sklicuje na notranjo logiko ZZZDR in različno zakonsko obravnavo utemeljuje na potencialni zmožnosti biološke reprodukcije v zvezah moškega in ženske, kar pa ni dosledno oziroma je celo zavajajoče. ZZZDR namreč zelo upošteva socialno starševstvo, saj ureja tudi posvojitve oziroma razmerja v posvojiteljskih družinah. Zasnovanje družine po tem zakonu ni edini namen zakonske zveze, saj ureja razmerja med zakoncema ne glede na to, ali imata otroke ali ne. Pravic in dolžnosti zakoncev tako ne izpeljuje iz (biološkega) starševstva ali iz »naravne reproduktivske sposobnosti« njune zveze. Zakonca, ki ne izpolnjujeta »namena zakonske zveze«, kot ga interpretirajo nasprotniki istospolnih zakonskih zvez, sta po ZZZDR prav tako zakonca kot tista, ki imata ali bi lahko imela skupne biološke, po »naravni poti« spočete otroke. Odločilna razlika med različnospolnimi in istospolnimi pari torej ni v tem, da prvi izpolnjujejo v zakonu deklarirani namen, drugi pa ne, temveč v tem, da različnospolni ustrezajo vladajoči normi in pričakovanjem, istospolni pa ne in se jim zato odreka vrsta pravic, ki izhajajo iz zakonske zveze in zunajzakonske skupnosti moškega in ženske (Mencin Čeplak in Kuhar 2010, 288–289). Možnost legalizacije istospolnih partnerstev torej ne ogroža nikogar in ničesar drugega kot prisilno heteronormativnost, ki označuje vse družbene norme,

ki so se skozi stoletja zgradile okrog heteroseksualne spolne usmerjenosti in temeljijo na dvojici moško-žensko. Ti konstrukti so močno podprti na področju zakonodaje, moralnih, verskih idr. kodeksov in se želijo pokazati kot edini normalni in zdravorazumski (Zavrl 2009). Vladajoča heteronormativnost služi kot dober izgovor za nasprotnike enake zakonske obravnave istospolnih partnerstev in družin. Sklicujejo se predvsem na simbolno funkcijo zakona in tudi zaradi tega, ne samo zaradi morebitnih praktičnih posledic, je pomembno, kako zakonodajalec opravičuje dejstvo, da istospolna partnerstva ureja s posebnim zakonom in iz te ureditve izvzema razmerja do otrok in posvojitve ali celo nekatere druge pravice. Zakon, ki bi legaliziral istospolna partnerstva, je prav zato tudi na simbolni ravni pomemben tako za njegove zagovornike kot nasprotnike (Mencin Čeplak 2005, 179). Pri predlogu ZIPZ in ZRIPS je uspel projekt »diskriminacija«, saj noben od njiju ni predvidel enakega statusa istospolnih partnerstev tudi na področju skrbi za otroke oziroma posvojitev. Do tega je prišlo leta 2009, ko je vlada predlagala nov Družinski zakonik, ki izenačuje pravni status različnospolnih in istospolnih partnerskih zvez ter uvaja inkluzivno definicijo družine, ki pravno izenačuje različne oblike družinskih skupnosti in ureja socialno starševstvo.

4.4 Predlog novega Družinskega zakonika

Na tem mestu bom tematizirala predlog Družinskega zakonika v prvotni obliki in odzive nanj. Ta zakonik predvideva popolno izenačitev različnospolnih in istospolnih partnerskih zvez tudi na področju družinskih razmerij v delu, ki zadeva razmerja med starši in otroci in posvojitev, ter uvaja inkluzivno definicijo družine, ki pravno izenačuje različne oblike družinskih skupnosti. 16. junija 2011 je bila sicer sprejeta tako imenovana kompromisna verzija Družinskega zakonika, vendar pa je njegova usoda še negotova (Državni svet mu napoveduje veto, Civilna iniciativa za družino in pravice otrok pa referendum), zato te kompromisne različice ne bom obravnavala.

Prvotni predlog Družinskega zakonika ni niti toleranten niti netoleranten, saj bi zagotovil enakost in torej odpravil razmerje neenakosti. Vendar bi bila enakost zagotovljena le na pravnem področju, v prostoru političnega in družbenega pa bi bila toleranca še vedno prisotna in potrebna. To dokazujejo burni odzivi in razprave ob predlogu Družinskega zakonika. Ker prvotni predlog Družinskega zakonika predvideva enak status istospolnih partnerstev tudi na področju posvojitve, je zagovornikom diskriminacije gejev in lezbijk lažje ustvariti homogeno

skupnost namišljenih žrtev (Mencin Čeplak 2005, 177). Družinski zakonik predstavlja grožnjo vladajočim seksualnim normam. Lahko bi rekli, da se je toleranca nekaterih nasprotnikov enakosti celo sprevrgla v nestrpnost. Politična korektnost in toleranca nekaterih sta odpovedali, diskriminatornih izjav in izražanja predsodkov je (bilo) vse več. To dokazuje, da s konkretiziranjem načela enakosti narašča sovražnost oziroma slabi samocenzura sovražnih stališč zoper geje in lezbijke.

5 Sklep

Istospolno usmerjeni so pogosto žrtve predsodkov in diskriminacij, vendar pa se ne predajajo usodi, temveč se zavzemajo za svoje pravice. V osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih so se začeli aktivno zavzemati za enakopravnost in enakost tudi na področju formalne zakonske ureditve partnerskih razmerij. Zgodovina bojev za enako obravnavanje gejev in lezbijk ter njihovih partnerskih zvez in družin je mozaik kompromisov.

Nekakšen kompromis oziroma dogovor opazimo že pri toleriranju istospolno usmerjenih. Tu gre za dvostranski dogovor, ki pa ni dosežen med enakimi. V razmerju med neenakimi ima ena stran aktivno, druga pa pasivno vlogo. Aktiven je v tem primeru tisti, ki dopušča in prenaša istospolno usmerjene, čeprav jih načelno obsoja. Pasiven pa je objekt tolerirajoče aktivnosti aktivnega. Toleranca tako ohranja razmerje neenakosti, je nekakšna vmesna stopnja človekovih zmožnosti dobrega življenja, vendar pa je mnogo boljša od netolerance, saj omogoča miroljubno sobivanje in je prvi korak na poti k vključitvi. Tistemu, ki je v podrejenem položaju, dolgoročno vzdrževanje tolerance ne bi smelo biti v interesu, zato se istospolni zavzemajo za enakost in enakopravnost.

Na družbeno političnem področju se dobro pokaže dinamika razmerja (ne)enakosti in tolerance. V Sloveniji je prva koalicijska usklajevanja doživel predlog Zakona o istospolni partnerski zvezi, ki je bil sprejet za nadaljnjo obravnavo, nato pa zavrnjen zaradi menjave vlade. To je bil tolerant predlog zakona, ker bi priznal in dopuščal istospolnim parom enake pravice in obveznosti, kot jih zakon, ki ureja posamezno področje, daje moškemu in ženski, ki sta sklenila zakonsko zvezo, razen na področju družinskih razmerij v delu, ki zadeva razmerja med starši in otroci in posvojitev. S tem bi se ohranila delna neenakost, sicer pa bi šlo predvsem za simbolno razlikovanje in kljub temu premik na bolje. Predsodkovni diskurz ob

tem predlogu se je opiral predvsem na to, da ne gre enačiti nečesa, kar je po naravi različno, in da bi to razvrednotilo zakonsko zvezo. Tu se torej pokaže, da so nekateri tolerantni, dokler se ne prizna »preveč« pravic in dokler se ohranja dovolj jasna neenakost. Uzakonila in ohranila pa se je z Zakonom o registraciji istospolne partnerske skupnosti, ki istospolnim parom dodeljuje bistveno manj pravic in vzpostavlja močno simbolno razlikovanje. Zakon je bil hitro in brez problemov sprejet, kar kaže na to, da je očitno dovolj diskriminatoren in sprejemljiv za tiste, ki so zagovorniki neenakosti. Lahko bi rekli, da je ZRIPS uzakonil minimalno, kar bi lahko, in da je to celo slabše kot nič. V parlamentarnih razpravah o ZRIPS (DZ RS 2005) se sicer niso pogosto pojavljale oblike diskriminacije, ki slonijo na jasnih in javnih stališčih zoper marginalizirane in stigmatizirane, saj je zakon vzpostavljaj dovolj veliko razlikovanje. Predsodke so po večini prikrivali pod normo strpnosti in nediskriminiranja. Značilna sodobna oblika izražanja takega predsodka je »Nič nimam proti, toda ...«, temu pa je na primer sledil zagovor, ki je temeljil na domnevnih razlikah med istospolnimi in različnospolnimi skupnostmi, in da se le teh ne da enačiti ter da je prav zato ZRIPS dober zakon.

Ob prvotnem predlogu Družinskega zakonika, ki je predvideval popolno izenačitev in pravno formalno enakost, pa so se pokazale meje tolerance. Lahko bi rekli, da se je toleranca nekaterih nasprotnikov enakosti sprevrgla v nestrpnost, kar dokazujejo burni odzivi in razprave ob predlogu Družinskega zakonika. Diskriminatornih in sovražnih izjav je (bilo) vse več. Predsodki se niso več izražali pod normo strpnosti, temveč odkrito in neposredno. Pojavil pa se je še en preobrat. Zdi se, da je prisotna večja strpnost do žaljivih in sovražnih izjav na račun tistih, ki domnevno ogrožajo biološko reprodukcijo slovenskega naroda.

Tako se pokaže, da s konkretiziranjem načela enakosti slabi ali celo izgine toleranca, predsodki in diskriminacije pa se ostreje in bolj jasno izražajo. Poleg tega se neenakost opravičuje z netolerantnostjo ljudstva, uporablja se taktika pokroviteljskega sklicevanja na vladajočo družbeno normo, ki jo je treba upoštevati, da ne bi po nepotrebnem vznemirjali ljudstva. Večina politično korektnih nasprotnikov je strpnih, dokler geji in lezbijke ne zahtevajo »preveč«, dokler ne zahtevajo pravic, rezerviranih za tiste, ki živijo v »naravni« družini. Učinek tolerantnega delovanja je tako predvsem ohranjanje razmerja neenakosti. Ljudje na splošni ravni prisegamo na načela enakosti, enakopravnosti, strpnosti, spoštovanja različnosti, na ta načela pa pozabljamo toliko hitreje, kolikor bolj so trditve konkretne ali kolikor bolj se pasivni v razmerju neenakosti v resnici približa enakosti in enakopravnosti.

6 Literatura

Adorno, Theodor W. 1999. Avtoritarna osebnost. V *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*, ur. Mirjana Nastran Ule, 126–156. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Antič, Igor. 2006. *Slovar tujk*. Tržič: Učila International.

Babič, Karolina. 2006. *O diskriminaciji in toleranci*. Dostopno prek: http://www.zofijini.net/bodica_toleranca.html (12. april 2011).

Cerar, Miro. 2005. Nekateri (ustavno) pravni vidiki načela nediskriminacije. V *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*, ur. Dean Zagorac, 21–54. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Državni zbor Republike Slovenije. 2004. *Nadaljevanje 38. seje, 27. točka dnevnega reda*, 12. julij. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=97&cs=5&st=m&committee=10&mandate=3&o=10&showdoc=1&unid=SZ3|3CD99B09046BCC20C1256ED70046FCD5> (15. junij 2011).

Državni zbor Republike Slovenije. 2005. *Nadaljevanje 7. seje, 5. točka dnevnega reda*, 17. junij. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=97&cs=5&st=m&committee=10&mandate=4&o=100&showdoc=1&unid=SZ4|4690E81D6D042E4AC1257029002CEE03> (20. junij 2011).

Fletcher, George P. 1998. The Instability of Tolerance. V *Toleration: an elusive virtue*, ur. David Heyd, 158–172. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.

Galeotti, Anna Elisabetta. 2002. *Toleration as Recognition*. Dostopno prek: http://www.google.com/books?hl=sl&lr=&id=p_FBWQHTbFEC&oi=fnd&pg=PR8&dq=toleration&ots=eL412T_onA&sig=20wDzV1JUgjWEso-giVxjxwmZE4#v=onepage&q&f=false (10. julij 2011).

Grad, Anton, Ružena Škerlj in Nada Vitorovič. 2004. *Veliki angleško-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.

Hanžek, Matjaž. 2004. Kako prepoznati diskriminacijo in kako jo odpravljati. *Varuh, brezplačen bilten Varuha človekovih pravic Republike Slovenije* 3 (september). Dostopno prek: http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/bilten/bilten2004_3.pdf (12. april 2011).

Kuhar, Roman. 2009. *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kuzmanič, Tonči. 1994. Postsocializmi in toleranca: ali toleranca je toleranca tistih, ki tolerirajo - ali pa ne! *Časopis za kritiko znanosti* XXII (164–165): 165–183.

--- 2004. Kaj (ne)strpnost je in kako jo lahko kot koncept uporabljamo/zlorablamo? V *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti št. 03. Poroči se, kdor se more!*, ur. Tomaž Trplan, Sabina Autor in Roman Kuhar, 150–174. Ljubljana: Mirovni inštitut.

--- 2005. Toleranca kot soustvarjalka diskriminacije: etični in komunikacijski učinki. V *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*, ur. Dean Zagorac, 131–144. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Mencin Čeplak, Metka. 2005. Začaran krog diskriminacije: od moralne diskreditacije homoseksualnosti do neenakosti gejev in lezbijk pred zakonom – in nazaj. *Družboslovne razprave* XXI (49–50): 175–186.

--- in Roman Kuhar. 2010. Boji za enakost: od diskriminacije homoseksualnosti do redefinicije družine. *Socialno delo* 49 (5–6): 283–298.

Mitscherlich, Alexander. 1999. K psihologiji predsodkov. V *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*, ur. Mirjana Nastran Ule, 13–23. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Predlog zakona o istospolni partnerski zvezi (ZIPZ 1271-III). 2004. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=101&st=a&vt=63&qt=zakon+o+istospolni+partnerski+zvezi&mandate=-1&unid=PZ4|C12565D400354E68C1256ECF0077E26D&showdoc=1> (30. maj 2011).

Ule, Mirjana. 1999. Socialna psihologija predsodkov. V *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*, ur. Mirjana Nastran Ule, 299–342. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

--- 2005a. *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: fakulteta za družbene vede.

--- 2005b. Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*, ur. Vesna Leskošek, 21–40. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Velikonja, Nataša. 2011. *Zgodovina aktivizma za legalizacijo gejevskih in lezbičnih partnerskih zvez v Sloveniji*. Dostopno prek: <http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/ZgodovinaAktivizma.pdf> (18. maj 2011).

Williams, Bernard. 1998. Toleration: An Impossible Virtue? V *Toleration: an elusive virtue*, ur. David Heyd, 18–27. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.

Zakon o registraciji istospolnih partnerskih skupnosti (ZRIPS 178-IV). Ur. l. RS. 65/2005. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/index.php?id=101&sm=k&q=ZAKON+O+REGISTRACIJI+ISTOSPOLNE+PARTNERSKE+SKUPNOSTI&mandate=-1&unid=SZ|C12563A400338836C12570280058F84F&showdoc=1> (30. maj 2011).

Zavrl, Andrej. 2009. *O črki Q: Al' prav se reče gej/lezbijka ali queer?* Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-9/terorija-queer.html> (16. junij 2011).